

Ernesta KAZAKĒNAITĒ
Vilniaus universitetas

IESPRAUDUMI ORIGINĀLAJOS *Vermehretes Lettisches Handbuch* (1685) PERIKOPJU PANTOS

0. Ievadjautājumi, jēdzieni

16.–17. gs. Bībeles tulkojumos dažādās valodās papildu teksts iekavās bija diezgan parasta parādība. Bībeles teksts bija Svētā Gara iedvesmots, un brīvāks Svēto Rakstu tulkojums viņiem bija nepieņemams, tāpēc, ja avota vai mērķvalodas struktūru atšķirību dēļ nācās iespraust vārdu, tas rakstīts iekavās vai citā šriftā (Kavalīūnaitē 2003, 44). Tādi piemēri, ka kāds teksta fragments (visbiežāk viens vārds) rakstāms iekavās, ir gan katoļu (piem., 16. gs. beigās izdotajā Daukšas postilā lietuviešu valodā), gan luterāņu (piem., grāmatas *Vermehretes Lettisches Handbuch* (1685) perikopēs) reliģiskajos rakstos.¹

Grāmatu *Vermehretes Lettisches Handbuch*² (1685; tālāk – VLH), kas sastāv no 8 daļām, sastādījis Henrihs Ādolfijs. Par tās lielāko daļu, tāpat kā šeit pētāmo evaņģēliju un epistulu jeb perikopju tulkotāju dēvēts Kristofors Fīrekers (Bērziņš 1928, 172; Straubergs 1943, 199; Vanags 2008, 180 un citi), un tādēļ šajā rakstā tās tālāk sauktas par Fīrekeru perikopēm jeb FP. Kā jau minēts, arī FP ir kādi teksta gabali, kas rakstīti iekavās, taču ne visi uzskatāmi par iespraudumiem. Šajā pētījumā par *iespraudumu* ir dēvēts teksta fragments, kas Fīrekeru perikopēs rakstīts iekavās un nepieder Bībeles tekstam sengrieķu (tālāk – GR), latīņu (tālāk – V) vai vācu (tālāk – LB) valodā. Lai šis definējums tiktu saprasts pareizi, jāmin daži piemēri. Fīrekeru perikopju *1Pēt 1,7* pantā esošam la. (*kas zaur Ugguni tohp israudfihts*) ir tāpat iekavās rakstīts

¹ Tiesa, lietuviskos katoļu tekstos iespraudumi tika rakstīti ne tikai iekavās, bet arī pašā tekstā ar saikšiem *vai / un* un vārdu savienojumu *tas ir* un lappuses malā. Pēdējais paņēmieni noskatīts no poļiem (Kruopas 1960, 224, 245).

² Pētījumam tika izmantots Latvijas akadēmiskajā bibliotēkā esošais eksemplārs (Inv. nr. 364907).

ekvivalents³ Lutera Bībelē – vāc. (*das durchs fewer beweret wird*), tāpēc šis nav FP iespraudums, bet *1Pēt 3,20* pantā iekavās lietota leksēma la. (*isglahti*) *paturreti*, lai gan ar nosacījumu atbilst Vulgātā lietotai lat. *salvae* un GR – gr. *διεσώθησαν*, ir FP iespraudums, jo V un GR tekstos minētā leksēma nav rakstīta iekavās. Tādējādi kritērijs ir diezgan formāls – ja FP iekavās esošs teksts ir vismaz vienā citā (V, GR vai LB) avotā arī iekavās, tas nav uzskatīts par FP iespraudumu.

Pirms analīzes arī svarīgi paskaidrot un formulēt nosaukumā lietoto jēdzienu *oriģināls pants*. Šajā rakstā par *oriģinālajiem* uzskatīti tikai tie izdevuma *Vermehretes Lettisches Handbuch* perikopju panti, kas latviski iespiesti pirmo reizi, t. i., kuru nav citās luterāņu grāmatās, kas izdotas līdz 1685. g. Iepriekš veiktā pētījumā⁴ konstatētas oriģinālas un tāpēc pētāmas Firekera perikopes (tālāk – pFP). Tādu perikopju pavisam ir 20: *Jes*⁵ 9,6–7 (7. lpp.); *1Pēt 3, 20–22* (12. lpp.); *Kol 3,18–25* (20. lpp.); *2tes 1,3–12* (89. lpp.); *Mt 25,1–13* (91. lpp.); *Mt 24,37–51* (92. lpp.); *Apd 1,15–26* (101. lpp.); *Mt 11,25–30* (101. lpp.); *Jes 11,1–5* (109. lpp.); *Rm 8,28–39* (110. lpp.); *Mt 20,20–23* (111. lpp.); *2kor 4,7–10* (111. lpp.); *Lk 22,24–30* (112. lpp.); *Ef 4,7–14* (112. lpp.); *Mt 9,9–13* (113. lpp.); *1Pēt 1,3–9* (115. lpp.); *Jņ 15,17–21* (115. lpp.); *Atkl 7,2–3* (116. lpp.); *Jer 30,10–11* (120. lpp.); *Ps 126* (121. lpp.). Pie pētījuma materiāla jāpieskaita arī 47 atsevišķi panti desmit perikopēs (*Rm 15,13* (2. lpp.); *Tit 3,3* (7. lpp.); *Mt 2,16–23* (11. lpp.); *2Pēt 1,19–21* (20. lpp.); *1kor 11,20–22,30–32* (35. lpp.); *1Jņ 5,7* (41. lpp.); *1Pēt 5,5* (57. lpp.); *Lk 15,12–32* (58. lpp.); *Jes 7,16* (102. lpp.), *Lk 13,6–9* (118. lpp.)), kuru nav citos avotos.⁶ Oriģinālās perikopes un atsevišķi panti par pētījuma materiālu izvēlēti ar domu, ka tie var vislabāk atspoguļot Firekera perikopēs esošo iespraudumu rašanās cēloņus, jo agrāk publicēti perikopju krājumi latviešu valodā nevarēja tieši ietekmēt FP.

³ *Ekvivalenti* – tādas atbilstmes, starp kurām eksistē patstāvīgas attieksmes un tās pilnīgi nenosaka konteksts (Čerņiuviene 2013, 95).

⁴ Pētījumā strukturāli salīdzinātas FP esošās perikopes ar 1587. un 1631. gadā izdotajām, kā arī ar pārējiem G. Manceļa darbiem (*Das Haus=, Zucht= vnd Lehrbuch Jesu Syrachs* (1631) un *Lettische Lang=gewünschte Postill* (1654)) un ar J. Reitera *Eine Übersetzungsprobe* (1675) esošajām perikopēm. Sīkāk par to sk. Kazakēnaitē 2014, 15–18.

⁵ Rakstā esošie Bībeles nodaļu nosaukumi un saīsinājumi ir apstiprināti Latvijas Bībeles biedrībā 2003. gada 17. jūlijā (sk. www.lēlb.lv/lv_old/box/files/Liturgija/bibeles_gr_nosaukumi_un_saisinkor.doc).

⁶ Parasti tādi atsevišķi oriģināli panti ir perikopēs sākumā vai beigās, kas radušies, Firekeram iztulkojot vairāk kāda izvilkuma pantu nekā bija agrākajos perikopju krājumos.

Kaut gan iespraudumi Bībeles teksta tulkojumos nebija unikāla parādība, Fīrekerā perikopes izceļas ar iespraudumu bagātību pārējo tā laikmeta luterāņu bibliiska satura grāmatu latviešu valodā starpā.⁷ Parasti iespraudumu rašanās cēlonis tulkotā Bībeles tekstā ir valodu struktūru atšķirības vai dažādi tulkojuma avoti⁸, tomēr, pētot FP, noteikti jāņem vērā arī ekstralingvistiski faktori, kā piem., tas, ka VHL iespiesta pēc Fīrekerā nāves.⁹ Pamatojoties uz to, Bērziņš (1939, 156) izteicis domu, ka Ādolfijs esot varējis iespiest Fīrekerā tekstu bez pēdējas redakcijas. Protams, iespraudumi varēja rasties arī Fīrekerā tulkojuma stila dēļ, kuru Bērziņš (1928, 172) raksturo kā nedrošu, smalku, bet līdz ar to apdomīgu un rūpīgu.¹⁰ Taču tās ir tikai atsevišķas izteiktas domas bez konkrētas analīzes. Šī pētījuma mērķis ir vispārīgi aprakstīt oriģinālajos pantos esošus iespraudumus un noteikt to iespējamās rašanās cēloņus.

1. Pētāmu Fīrekerā perikopju (pFP) iespraudumu analīze

Kopā FP ir 183 oriģināli panti. 38 no tiem atrodams teksts iekavās, taču trijos (*Apd 1,15; 1Pt 1,6–7*) nav īsti FP iespraudumi, jo tie arī ir GR, V vai LB tekstos. Tātad šā pētījuma materiāls ir 35 panti ar tajos esošajiem 40 iespraudumiem¹¹, kas veido 19,13% no visiem pētītajiem oriģināliem pantiem¹². Katra iesprauduma apjoms, kā arī pieraksta veids¹³, diezgan atšķiras – no viena vārda iesprauduma (1. attēls) līdz vesela teikuma iespraudumam (2. attēls):

⁷ Šķiet, vairāk iespraudumu ir tikai Jāņa Reitera grāmatā *Eine Übersetzungsprobe* (1675).

⁸ Hocks (2012, 32), aprakstot Daukšas postilā esošus vāc. *Doppelungen*, piemin trīs iespējamās iespraudumu rašanās cēloņus: 1) cenšanās bagātināt leksiku un radīt literāro valodu; 2) tulkotāja nedrošība par īsto ekvivalentu; 3) pielagošanās renesanses retorikas stilam, kas aprakstīts Adamsones (2007, 17–35) rakstā.

⁹ Domājams, ka Fīrekers ir miris pirms 1685. g., jo 1685. g. pavasarī Ādolfijs priekšvārdā viņu min jau kā mirušo, tomēr precīzs datums nav skaidrs. Pēdējais ieraksts dokumentos ir 1677. g. Jāņos, kad Firekers ierakstīts kā krusttēvs Engures mācītāja Bihnera dēlam (LKV, 8681).

¹⁰ Taisnību sakot, te ir pretruna, jo par Fīrekerā stilu spriež pēc iespiestiem darbiem, bet pats Firekers neizdeva nevienu grāmatu, visas publicēja kāds cits (Ozols 1965, 211).

¹¹ Visi pētāmie iespraudumi sniegti pielikumā žurnāla *Baltistica* elektroniskajā versijā tādā secībā, kādā tie aprakstīti šeit.

¹² Ja procentdaļu rēķinātu kā perikopju, bet ne pantu, un iespraudumu attieksmi, sanāktu pavisam cits skaitlis – 80% (tikai četrās no pētāmajām perikopēm nav iespraudumu).

¹³ Iespraudumos esošie vārdi parasti tiek rakstīti mazākiem vai lielākiem burtiem nekā galvenais teksts, līdzīgi darīts arī tad, ja iespraudumi ir Bībeles teksta daļa.

nas ta Kunga. In winna (Uppuri) Smarfcha buhs eefsch ta Kunga
 Bibiafchanas. Winsch ne fohdabs / fã winna Azzis redsehs; nei fohdihs/

1. attēls. Viena vārda pFP iespraudums (*Jes 11,3; 109. lpp.*)

lastiba/ in ne tee Uppuri. Es efmu nahzis tohs Grehzineekus
 pee Grehfu-Atsfchchanas aizinaht/ in ne tohs Taisnus. (kas taisni
 schkeetah^{3.})

2. attēls. Iespraudumā – palīgteikums (*Mt 9,13; 113. lpp.*)

Pētījuma materiālu iespējams analizēt dažādi: pēc sniegtās informācijas jaunuma, iesprauduma apjoma, to novietojuma utt. (sal. Kr u o p a s 1960, 224; Hock 2012, 10). Šajā pētījumā izvēlēts paņēmieni, kas vislabāk atspoguļo iespējamās iespraudumu rašanās cēloņus un attieksmes pret tulkojuma avotiem. Pēc šī kritērija 40 iespraudumus var iedalīt trijās lielās grupās¹⁴:

- 1) iespraudumi, kam ir tiešas atbildes iespējamās tulkojuma avotos, t. i., GR, V vai LB;
- 2) iespraudumi, kam nav atbilstmju iespējamās tulkojuma avotos;
- 3) iespraudumi, kuru attieksmes pret tulkojuma avotiem grūti nosakāmas. Tieši šādā secībā tālāk tiks analizēti pētāmie iespraudumi.

1.1. Iespraudumi, kam ir tiešas atbildes GR, V vai LB

Tādu iespraudumu, kuri formāli atbilstu kaut vienam no sastatāmajiem – GR, V vai LB – avotiem, kopumā ir 10 deviņos pantos (*Apd 1,26 (2x)*¹⁵; *Ef 4,13; Kol 3,21; Lk 15,13; Mt 2,18; Jes 9,7; 1Pēt 3,20; Jes 11,5; 2kor 4,8*). Tas ir 25% no visiem pētāmiem iespraudumiem.

1.1.1. pFP ir trīs panti (*Apd 1,26; Ef 4,13; Kol 3,21*), kuriem ir skaidras atbildes visos trijos avotos:

1. Apd 1,26

GR	<...> καὶ ἔπεσεν ὁ κληρὸς ἐπὶ Μαθθαίαν <...>
V	<...> et cecidit sors super Matthiam <...>
LB	<...> vnd das Los fiel auff Matthian <...>
pFP	<...> in tas nahze (kritte) us Mattihfu. <...>

¹⁴ Trīs grupas izšķirtas tāpēc, ka dalīt divās, balstoties uz *tertium non datur*, šajā gadījumā nebūtu pareizi – dažu pFP esošu sinonīmu rašanās cēlonis grūti nosakāms, jo tie var būt radušies gan tulkojuma avotu, gan mērķvalodas leksiskās sistēmas dēļ.

¹⁵ Šeit un tālāk iekavās skaitlis rakstīts tad, ja vienā pantā ir vairāki iespraudumi, kas iekļauti grupā.

pFP iespraudums la. *kritte* ekvivalentisks GR, V un LB esošām leksēmām, kas nozīmē ‘krist’, bet galvenajā tekstā esošā leksēma la. *nahze* varēja rasties Lutera postulēta jēdzieniskā (*doma pret domu*; vāc. *sinngemäßen Übersetzung*) tulkojuma dēļ¹⁶. Jāpieverš uzmanība, ka te (un vēl dažos gadījumos tālāk) tieša atbilsme pFP rakstāma kā variants iekavās, nevis galvenajā tekstā.

2. Ef 4,13	GR	<...> εις μέτρον ήλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ
	V	<...> in mensuram aetatis plenitudinis Christi
	LB	<...> der da sey in der masse des vollkommenen alters Christi
	pFP	<...> pehz ta Mehra ta pilna Auguma (Wezzuma) Kriftus

Šeit pFP iespraudums la. *Wezzuma* atbilst GR (gr. *ήλικίας* ‘cilvēka vecums, dzīves posms’), V (lat. *aetatis* ‘dzīve, vecums’) un LB (vāc. *alters* ‘vecums’) leksēmām.

3. Kol 3,21	GR	Οἱ πατέρες, μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν <...>
	V	patres nolite <u>ad indignationem</u> provocare filios vestros <...>
	LB	Jr Veter / erbittert ewre Kinder nicht <...>
	pFP	Juhs Tehwi / ne ruhdinajaht (kaitinajaht) fawus Behrnus <...>

Citētajā pantā iespraudums la. *kaitinajaht* ekvivalentisks GR, V un LB lietotām leksēmām. Taču, lai gan pFP iespraudums sakrīt ar V lat. *provocare*, V nav bijis vienīgais vai galvenais šī panta tulkojuma avots (sk. neiztulkotu daļu, kas piemērā ir pasvītrotā).

1.1.2. Četri (*Lk 15,13*; *Mt 2,18*; *1Pēt 3,20*; *Jes 9,7*) šīs grupas iespraudumi, kam ir atbildes GR, V vai LB, daļēji vairāk sakrīt ar klasisko valodu tekstiem¹⁷ nekā ar LB, piem.:

1. Lk 15,13	GR	καὶ μετ’ οὐ πολλὰς ἡμέρας συναγαγὼν πάντα ὁ νεώτερος υἱὸς ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακρὰν καὶ ἐκεῖ δισεκόρπισεν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ζῶν ἀσώτως.
	V	et non post multos dies congregatis omnibus adolescentior filius peregre profectus est in regionem longinquam et ibi dissipavit substantiam suam vivendo luxuriose.

¹⁶Parasti tāds tulkošanas veids ir pretstatā burtiskam (*vārds vārdā*; vāc. *Wort-für-Wort*) tulkojumam, taču Lutera *Vēstulē par tulkošanu* (1530) piedāvā kombinēt abus veidus – dažreiz Dieva vārdu tulkot burtiski, dažreiz tulkot domu, tiesa, nekonkretizējams, kad un ko tā tulkot (Ebertshäuser 2006, 104–105; Schneiders 2012, 268).

¹⁷Šajā gadījumā domāts *klasisko valodu*, jo grūti identificēt, kurš avots – V vai GR – varēja ietekmēt FP, jo tādu vietu, kurās V un GR atšķirtos, ir maz.

1. Lk 15,13	LB Vnd nicht lang darnach samlet der jüingste Son alles zusammen / vnd zoch ferne vber Land / vnd daselbs <u>bracht</u> er sein Gut <u>ymb</u> mit brassen. pFP In ne fenn pehz ta Laika / ʃalikka tas jaunakais Dehls wiffu kohpâ / in aisgahja tahlâ Semmê / in <u>aprija</u> (istehreja) ʃawu Mantu / negaddigi dʃihwodams.
-------------	--

Šajā pantā GR un V esošas leksēmas, kas nozīmē 'izkaisīt, izmētāt, izšķiest' un atbilst pFP iespraudumu la. *istehreja*, LB tulkots ar tēlaināko darbības vārdu vāc. *bracht umb* (*umbringen* 'nonāvēt, nogalināt'). Šajā piemērā Fīrekers skaidri seko Lutera autoritātei – pFP, tiecoties saglabāt un varbūt vēl vairāk akcentēt pragmatiskas LB nozīmes, tika tulkots ar stilistiski konotētu vārdu la. *aprija*, kaut iekavās sniegta neitrālāka leksēma, kas sakrīt ar V un GR.

2. Mt 2,18	GR φωνὴ ἐν Ραμᾶ ἠκούσθη, <u>κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολὺς</u> <...> V vox in Rama audita est <u>ploratus</u> et <u>ululatus multus</u> <...> LB Auf dem Gebirge hat man ein Geschrei gehört, <u>viel Klagens</u> , <u>Weinens</u> und <u>Heulens</u> ; <...> pFP Brehk=ʃchana irr dʃirdeta (eekʃch Rahma /) wirs teem Kalneem / <u>Schello=ʃchana</u> / <u>Raudaʃchana</u> / in <u>daudʃ Kaukʃchanas</u> . <...>
------------	--

Fīrekers precizējis Lutera šā panta tulkojumu, balstoties uz klasisko valodu tekstiem, to rāda daži aspekti. Pirmkārt, LB nav vietvārda *Rama*, kas tiek lietots gan GR, gan V. Tiesa, tas pFP tiek rakstīts iekavās pirms vāciskajā avotā esošas (GR un V neesošas) prievārda konstrukcijas vāc. *Auf dem Gebirge* 'kalnos'. Kā redzams, ne viss tika izlabots – strukturāli FP sakrīt ar LB, bet atšķiras no pārējiem (sk. pasvītrotās vietas) avotiem. Otrkārt, šajā pFP pantā apstākļa vārds *daudz* pārvalda tikai vienu lietvārdu – la. *kaukšana*, bet LB vāc. *viel* 'daudz' – visus trīs pēc tā esošus lietvārdus (*viel* -> *Klagens*, *Weinens* und *Heulens*). pFP sintaktiskajā pārvaldījumā ir pēdējais no trijiem lietojamiem lietvārdiem, un izskatās, ka to varēja ietekmēt V vai GR postpozicionāls īpašības vārda lietojums.

3. 1Pēt 3,20	GR <ἀπειθήσασίν ποτε, ὅτε ἀπεξεδέχετο ἡ τοῦ θεοῦ μακροθυμία> ἐν ἡμέραις Noε κατασκευαζομένης κιβωτοῦ εἰς ἦν ὀλίγοι, τοῦτ' ἔστιν ὁκτὼ <u>ψυχᾶί</u> , <u>διεσώθησαν</u> δι' ὕδατος V <qui increduli fuerant aliquando quando expectabat Dei patientia> in diebus Noe cum fabricaretur arca in qua pauci id est octo <u>animae salvae</u> factae sunt per aquam
--------------	---

LB	<die etwa nicht glaubeten, da Gott einstmals harrete und Geduld hatte> zu den Zeiten Noahs, da man die Arche zurüstete, in welcher wenig, das ist, acht <u>Seelen</u> , behalten wurden durchs Wasser
pFP	<...>TAnnî Laikà / kad Nòus dñihwoja / tappa ta Laiwa istaifihta / in eekfch tahs pařchas ne wairak kà ařtoni <u>Zilweki</u> (isglahtbi) paturreti /zaur to Uhdeni

Iekavās esošā leksēma *isglahtbi* netieši norāda uz V vai GR, kuros gan lat. *salvae*, gan gr. *διεσώθησαν* ir semantiski tuvāki darbības vārdam *izglābt*, bet vāc. *behalten* ‘paturēt, saglabāt’, kā arī la. *paturreti* – *turēt*. Taču to, ka Vulgāta vai GR nebija galvenais šīs perikopes avots, rāda, piem., leksēma la. *Laikà*, kas atbilst LB esošai vāc. *Zeit* ‘laiks’, bet ne gr. *ἡμέρας* un lat. *diebus*, kuras nozīmē ‘diena’¹⁸. Šajā piemērā redzams arī interesants konkretizācijas¹⁹ gadījums, kad Fīrekers, neskatoties uz LB, leksēmu, kas sengrieķu un latīņu valodā nozīmē ‘dvēsele, dzīvība; cilvēks’, tulkojis la. *Zilweki* (sk. pasvītrotās leksēmas).

1.1.2.1. Vienam no pētāmajiem iespraudumiem skaidras atbildmes ir tikai Vulgātā:

1. Jes 9,7

V	<...> zelus Domini exercituum faciet hoc
LB	<...> Solches wird tun der Eifer des HERRN <u>Zebaoth</u> .
pFP	<...> To darrihs ta Bahrfība ta Kunga (pahr Karra Spehkeem) <u>Zeebata</u> .

Šā pFP prievārda vārdkopas la. *pahr Karra Spehkeem* nav nevienā citā avotā, tomēr pēc nozīmes tā ir tuva Vulgātā lietotai leksēmai lat. *exercituum* ‘apmācīts karaspēks, pulks’. Vēl jāpiemin, ka minētā vārdkopa tuva arī oriģinālā ebreju valodā lietotai ebr. *šəḇā’ōwt.*, kas nozīmē ‘armija, karš’. Vārds vāc. *Zebaoth* atrodams vēl *Mal 3,1*, tomēr tāda FP iesprauduma tai vietā nav.

1.1.3. Trīs iespraudumi (*Apd 1,26; Jes 11,5; 2kor 4,8*) varēja rasties LB ietekmē:

¹⁸ Tā apgalvot ļauj arī tas, ka citā FP vietā, *Mt 24,50* (93. lpp.), lat. *in die* un gr. *ἡμέρα* ‘diena’ vāciski tika tulkoti *an dem Tage* ‘diena’ un šeit Fīrekers seko LB, tulkodams arī *tannî Deenâ*.

¹⁹ *Konkretizācija* – viens no transformācijas veidiem, kad tulkojamā vārda nozīme tiek sašaurināta, konkretizēta (Barchudarov 1975, 210–213).

1. Apd 1,26	GR	καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτοῖς <...>
	V	et dederunt sortes eis <...>
	LB	Vnd sie worffen das Los yber sie / <...>
	pFP	In tee raudfija / (In tee mette pahr winneem /) <...>

Iespraudumam la. *In tee mette pahr winneem* ir atbilsme LB, taču V un GR pantā esošās leksēmas gr. ἔδωκαν un lat. *dederunt* nozīmē ‘dot’, bet ne ‘mest’ kā pFP un LB. Turklāt pFP un LB pantu sakarības rāda arī sintaktiskā iesprauduma struktūra (piemērā pasvītrots).

2. 2kor 4,8	GR	<...> ἀπορούμενοι ἀλλ’ οὐκ ἐξαπορούμενοι,
	V	<...> aporiamur sed non destituimur
	LB	<...> Vns ist bange / Aber wir verzagen nicht.
	pFP	<...> Mums irr bail ; bet mehs ne padohdamees. (ne paļaujamees / ne pametteem to Drohčhibu.)

Šajā piemērā la. *ne paļaujamees*²⁰, *ne pametteem to Drohčhibu* atbilst LB vāc. *verzagen* ‘izmist; zaudēt cerības, drosmi’, bet atšķiras no V un GR, kur lat. *destituimur* ir gr. ἐξαπορούμενοι nozīmē ‘atstāt, pamest; pievilīt’. Arī citētā izvilkuma sākums sakrīt ar LB (vāc. *uns ist bange* ‘mums ir bail’), bet ne ar V un GR (lat. *aporiamur* ir gr. ἀπορούμενοι ‘arjukuši, samulsuši’).

3. Jes 11,5	GR	καὶ ἔσται δικαιοσύνη ἐξωσμένος τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ καὶ ἀληθεία εἰλημένος τὰς πλευράς
	V	et erit iustitia cingulum lumborum eius et fides cinctorium renis eius
	LB	Gerechtigkeit wird die gurt seiner Lenden sein / vnd der Glaube die gurt seiner Nieren .
	pFP	Taifniba buhs ta Johfta kahrt faweem Gurneem / in ta Tizziba (Peetizziba) ta Johfta kahrt faweems Melmeneems (fawahms Ihkftims.)

Citētā panta iespraudumā leksēma la. *Ihkftims* pilnīgi sakrīt ar vāc. *Nieren* ‘nierēs’, bet galvenajā tekstā esoša leksēma la. *Melmeneems*, ko savā vārdnīcā Fīrekera vāciski tulkoja *Das Kreuz, die hüffte, lenden* (Fennell 1997, 146, 161), atbilst lat. *renis* ‘viduklis, jostas vieta; nierēs’ un gr. τὰς πλευράς ‘ķermeņa sāns’.

²⁰ Pēc konteksta var redzēt, ka leksēma la. *ne paļauties* tiek lietota nevis mūsdienu nozīmē, bet vairāk saistīta ar leksēmas la. *ļauties* nolieguma nozīmi.

1.1.4. Īsi vispārinot, jāsaka, ka jau pēc šīs iespraudumu grupas analīzes redzamas atsevišķas likumsakarības – iespraudumi, kam ir tiešas atbilsmes GR, V vai LB, veido tikai ceturtdaļu. No tiem visvairāk radušies klasisko valodu ietekmē, taču ir arī daži tādi, kurus varēja ietekmēt LB. Turklāt piefiksēti tādi iespraudumi, kam ir atbilsmes visos trijos avotos, kas pierāda, ka Fīrekers neturējās cieši pie *vārds vārdā* tulkošanas principa un tulkojis brīvāk, galvenajā tekstā atstājot ne precīzu, bet tuvu ekvivalentu.

1.2. Iespraudumi, kam nav atbilsmju GR, V vai LB

1.2.1. Šajā grupā esošie iespraudumi veido vairākumu. Kopā to ir 27 (67,5% no visiem pētāmajiem iespraudumiem). Analīze liecina, ka var izšķirt divas apakšgrupas: a. iespraudumi, kas sniedz jaunu papildu informāciju, un b. iespraudumi, kas ir paralēli pirms vai pēc tiem esošām leksēmām.

a. Iespraudumi, kas sniedz jaunu papildu informāciju

Tādu iespraudumu analizējamās perikopēs ir 13 (*Mt 24,38; Jes 11,3; Ef 4,12; 2tes 1,4; 2tes 1,10; Rm 8,28; Jer 30,10; Ps 126,1; Lk 15,18; Mt 24,43; Jes 11,1; Jes 11,2; Lk 15,25*). Tie veido 32,5% no visiem pētāmajiem iespraudumiem.

a.1. Visbiežāk (12x – *2tes 1,4; 2tes 1,10; Rm 8,28; Jer 30,10; Ps 126,1; Lk 15,18; Mt 24,38; Mt 24,43; Jes 11,3; Ef 4,12; Jes 11,1; Jes 11,2*) sastopami tādi iespraudumi, kas precīzē, paskaidro, konkretizē pirms vai pēc tā esošu vārdu vai frāzi. Tādi tulkošanas teorijā parasti tiek dēvēti par lingvistisko papildināšanu (Ambrasas-Sasnava 1978, 133; 1984, 9). Jāpieverš uzmanība, ka tādi iespraudumi visbiežāk iekļaujas tekstā un tiek rakstīti pirms konkretizējamā vārda (izņemot *2tes 1,10, Ef 4,12* un *Lk 15,18*, kas ir ne tikai konkretizējoši, bet arī sinonīmiski), bet ne pēc tiem, kā tas tiek darīts sinonīmijas gadījumos (sk. tālāk b. apakšgrupu). Piemēri:

2tes 1,4	Tā ka mehs pafchi teizamees juhfu deht pee (zittahm) Deewa Draudfibahm <...>
2tes 1,10	<...> no tahs pafchas (paftaras) Dee-nas <...>
Mt 24,38	Jo kà tee bij eekfch tahm Deenahm tahs (Pafaules) Apflihkfchanas <...>
Mt 24,43	<...> kurrâ (Nakts) Laikâ tas Saglis gribetu nahkt <...>
Jes 11,1	WEena (fmuidra) Rihkfte zeltees pee tahs Zilts Isai <...>
Jes 11,3	In wiŋna (Uppuru) <u>Smarfcha</u> buhs eekfch ta Kunga Bihjafchanas. <...>

Šajos pantos pFP esošo atzīmēto iespraudumu un leksēmu nav nevienā analizējamā tulkojuma avotā.

a.1.1. Pusē (6x) iespraudumu, kas sniedz jaunu papildu informāciju, atrodams iesprausts vārds *Dievs*:

Rm 8,28	<...> kas pehz (Deewa) Nodohmafchanas aizināti irr.
Ef 4,12	ka tee fwehti (Dee-wa=Łaudis /) istaifiti tohp pee ta Darba ta Ammata <...>
Lk 15,18	<...> Es efmu prett to Debbes in preekfch tewim (pret Deewu in tewi) grehkojs.
Jer 30,10	<...> łakka (Deews) tas Kungs <...>
Ps 126,1	Kad (Deews) tas Kungs ławus Zeetuma Łaudis atpestihs <...>
Jer 11,2	Us kurra duffehs tas Gars (Deewa) ta Kunga <...>

Pēc piemēriem var redzēt, ka pantos no Vecās Derības (trīs pēdējie piemēri) likumsakarīgi *tas Kungs* tiek precizēts kā *Dievs*²¹, kas rakstīts pirms konkretizējama vārda.

Lk 15,18 pantā *Debbes*, kas atbilst oriģinālos esošajām leksēmām gr. οὐρανός, lat. *caelus*, vāc. *Himmel*, konkretizēts kā *Dievs*, tomēr tikai šinī gadījumā, jo tālākā *Lk 15,21* pantā atkārtots tikai *Es efmu grehkojs prett Debbes in preekfch tewim*.

Ef 4,12 pantā esošais iespraudums nav unikāls kā *Lk 15,18*, jo visās perikopēs bieži blakus *tee fwehti* ir kāds kokretizējošs iespraudums, kam nav atbilstmju oriģinālos, piem., *taweem Swehteem (Łaudim) (Apd 9,13)*, vai tas pat rakstīts galvenajā tekstā bez norādes, ka attiecīgā vārda nav oriģinālos, piem., *To Swehto Łaufchu Wajadfibas (Rom 12,13)*.

a.2. Šajā apakšgrupā ir ne tikai konkretizējums, bet arī viens vispārināšanas gadījums:

Lk 15,25	GR <...> ἤκουσεν συμφωνίας καὶ χορῶν V <...> audivit symphoniam et chorum LB <...> höret er das Gesenge / vnd den Reigen pFP <...> dširdeja tas to Dšeedafchanu in Deefchanu (to Trohkšni)
-----------------	--

Šajā iespraudumā ar vispārīgākas nozīmes vārdu la. *Trohkšni*, kam nav atbilstmju pārējos avotos, vispārināti pirms tam esošie šaurākas nozīmes lietvārdi la. *Dšeedafchanu* un *Deefchanu*.

a.3. Šis iespraudumu apakšgrupas analīze liecina, ka trešdaļa (32,5%) pFP iespraudumu radušies izdevuma žanra ietekmes dēļ – perikopes ir izvilkumi

²¹ Jāpiemin, ka visās FP iespraudums *Dievs* blakus vārdam *Kungs* parādās ne tikai VD (piem., *Iz 7,10*), bet arī JD (piem., *Lk 2,22; Apd 12,11*).

no Bībeles, tāpēc dažreiz bija nepieciešams papildināt tekstu, lai izvairītos no semantiska zaudējuma.

b. Iespraudumi, kas ir paralēli pirms vai pēc tiem esošām leksēmām

Visi šajā grupā iekļautie iespraudumi uzskatīti par leksiskiem paralēlismiem.²² Pēc Freimanis (1993, 82), latviešu valodas līdzekļu paralēlisms izspaužas dažādi: kā variēšanās, sinonīmija, paronīmija un homonīmija. Šai grupā iespraudumi ir vai nu sinonīmiski²³, vai nu variantiski pirms, retos gadījumos pēc, tiem esošajām leksēmām. Kopā šajā grupā ir 14 iespraudumi 13 pantos (*Mt 9,12; Mt 24,51; Mt 9,13; 1Pēt 3,21; Lk 22,27; Rm 8,29; 1kor 11,21; Jes 11,4; Lk 15,21; Mt 9,11; Ef 4,12; Jņ 15,20 (2x); Mt 20,20*). Tie veido 35% no visiem pētāmajiem iespraudumiem. Tāds paralēlismu daudzums nerada izbrīnu, ņemot vērā, ka 16.–17. gs. tulkojamiem pašiem bija jāveido rakstu valoda un jēdzieni, tātad izvairīties no leksiskas variēšanās bija gandrīz neiespējams. Vēl jāpiemin, ka luterāņu tekstu tulkošanas tradīciju pamats bija Lutera teksti un viņa izteikumi par tulkošanu. Pats Luters diezgan brīvi lietoja sinonīmus, tulkojot vienu un to pašu oriģinālā esošo vārdu (Sīlis, Zālīte 1984, 18).

b.1. Visbiežāk paralēlisms izspaužas sinonīmijā – analizējamā materialā ir astoņi (*Mt 9,12; Mt 24,51; 1Pēt 3,21; Lk 22,27; Rm 8,29; 1kor 11,21; Jes 11,4; Lk 15,21*) dažādu sinonīmu piemēri:

Mt 9,12	GR	<...> οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες <u>ἰατροῦ</u> ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.
	V	<...> non est opus valentibus <u>medico</u> sed male habentibus
	LB	<...> Die Starcken dürffen des <u>Artztes</u> nicht / Sondern die krancken.
	pFP	<...> Teem Weffeleem ne vajaga Ahrftes. (Sahlu=deweja / Dfeedetaja) bet teem Neweffeleem.

²² Leksiskais paralēlisms – leksikas vienību atkārtošana, lai izteiktu vienu un to pašu vai tuvu jēdzienu (Kruopas 1960, 223). Tās var būt gan formāli vai jēdzieniski identiskas formas, gan saistītas leksiskās vai sintaktiskās attiecsmēs, piem., sinonīmiskās, antonīmiskās utt. (Sakamoto, Okamoto 1982, 339).

²³ Šajā pētījumā sinonīma jēdziens tiek lietots plašākā nozīmē, t. i., par *sinonīmiem* tiek uzskatīti ne tikai vienādas, bet arī tuvas nozīmes vārdi. Vairāk par sinonīmu jēdzienu un sadalīšanu sk. Jakaitienė 2009, 119–131; Laua 1981, 188–207; Veidmane 1968, 87–116.

pFP galvenajā tekstā esošais ģermānisms la. *Ahrftes* konkretizēts un paskaidrots ar sinonīmiem la. *Sahlu=deweja* un *Dseedetaja* (<*dziedēt*>),²⁴ lai gan tas tiek minēts jau kopš 16. gs. (LEV 1, 76).

Pārējie sinonīmiskie iespraudumi:

1Pēt 3,21	<...> bet to Salihdfinafchanu (Derribu) ar Deewu eekfch
Lk 22,27	Sirds=Skaidribas <...>
Rm 8,29	<...> jeb tas kas kalpo / (puifcho / uhsfarga) <...>
1kor 11,21	<...> tohs wiņfch arri notaiņijs / (nodohmajš.) <...> Jo ikweens laufchahs (zenfchahs /) Wakkariņu ehfdams <...>

Par citētiem iespraudumiem nav daudz kas sakāms, var pieminēt tikai to, ka *Rm 8,29* iekavās esošais sinonīms radies iepriekšējā pantā (*Rm 8,28*, sk. a.1.1.) lietotas leksēmas *pehz* (*Deewa*) *Nodohmafchanas* dēļ. Iespējams, Fīrekers kā labs latviešu valodas prātējs un dzejnieks gribējis tās leksēmas saskaņot.

b.1.1. Jāpiemin arī stilistiskais sinonīms²⁵:

Mt 24,51	GR καὶ διχοτομήσει αὐτὸν <...> V et <i>dividet</i> eum <...> LB vnd wird Jn <i>zuscheitern</i> <...> pFP In wiņfch to puŕchu <i>pahrŕchkels</i> (nefchehligi fodhihs /) <...>
-----------------	---

Galvenajā pFP tekstā sniegts GR, V un LB ekvivalents la. *pahrŕchkels*, taču iekavās tiek rakstīts vārdu savienojums ar ekspresīvāku nokrāsu la. *nefchehligi fodhihs*. Tāds Svēto Rakstu tulkotāja lēmums, zinot diezgan stingru Bībeles tulkošanas tradīciju, liekas apzināts un mērķtiecīgs, lai gan bieži darīts otrādi – brīvāks tulkojums atstāts galvenajā tekstā, bet burtiskais tiek rakstīts iekavās (sal. *Ef 4,13; Apd 1,26*).

b.1.2. Dažu sinonīmisku iespraudumu attieksme pret tulkojuma avotiem nosakāma grūtāk:

1. Jes 11,4	V <...> et percutiet terram <i>virga</i> oris sui <...> LB <...> Vnd wird mit dem <i>Stabe</i> seines Mundes die Erden schlagen <...> pFP <...> In wiņfch fittihs to Semm ar to Speeki (Siflu) ŕawas Muttes / <...>
--------------------	--

²⁴ Savā vārdnīcā (Fennell 1997, 22–23) Fīrekers la. *Ahrsts* tulko vāc. *Ein artzt*, bet la. *Sahles=deweis, dseedinatais, dacktaris* kā vāc. *ein doctor*.

²⁵ Tie ir tādi sinonīmi, kas atšķiras ar konotatīvās nozīmes komponentiem (emociņāliem, ekspresīviem un funkcionāliem) (Jakaitienė 2009, 129).

La. *Speeki* un *Siflu* ir sinonīmiski, tomēr šo leksēmu lietojums FP variējas. Pieņemot, ka la. *spieķis* ir ‘taisns, tievs (koka, metāla) priekšmets, ko lieto atbalstam ejot’, bet la. *zizlis* – ‘īpašas formas samērā īss stienītis (parasti norādīšanai uz ko, kā simbolizēšanai)’ (LVV), varētu domāt, ka šim iespraudumam ir tiešas atbilstmes tulkojuma avotos, jo lat. *virga* nozīmē ‘zars, žagars, rīkste; svītra’ (tātad noteikti ne tas priekšmets, uz kura varētu atbalstīties), bet vāc. *Stabe* ‘spieķis, nūja’ semantiski tuvāka la. *spieķis*. Tomēr Fīrekerā vārdnīcā (Fennell 1997) gan la. *Sifls*, *Sihsls* (245. lpp.), gan *Speekis* (250. lpp.) tulkots vāc. *ein Stecken*, *Stab*. Arī jāpiemin, ka lat. *virga* FP sastopama tikai trijos pantos un visos Lutera tulkojīs citādi – *Scepter*, *Rute* un *Stab*, ko savukārt Fīrekers tulkoja kā *Sifls*, *Rihfte* un *Speeki* (*Siflu*). Tādējādi par šā iesprauduma rašanās cēloni uzskatīt tikai tulkojuma avotus nav pietiekamu argumentu, jo atbilstme nav tiešā un pats Fīrekers savā vārdnīcā tos lietojis kā sinonīmus.

2. Lk 15,21

GR	<...> οὐκέτι εἰμι ἄξιος κληθῆναι υἱός σου.
V	<...> non sum dignus vocari filius tuus
LB	<...> Jch bin fort nicht mehr werd / das ich dein Son heisse.
pFP	<...> / in ne efmu wairs tik zeenīgs / (tik Wehrtas) ka manni tawu Dehlu faukt buhs.

Arī šajā pantā pFP iespraudums ir sinonīmisks pirms tā ejošam vārdam. Visās perikopēs leksēma la. *Wehrtas* parādās tikai vienu reizi (sal. leksēma la. *zeenīgs* pFP lietota četras reizes, bet visās FP vēl biežāk), un interesanti, ka *Lk 15,19*, kas iet vēl pirms *Lk 15,21*, blakus vārdam *zeenīgs* šā iesprauduma nav.

Kaut arī la. *Wehrtas* ir tīrs ģermanisms un „Latviešu etimoloģijas vārdnīcā“ (LEV 2, 513) lasāms, ka šis aizguvums no lejasvācu *wert* ‘vērts’ tiek minēts vārdnīcās kopš 18. gs., par šā iesprauduma rašanās cēloni nevar uzskatīt tikai LB vāc. *werd*, jo šis aizguvums dažas reizes minēts jau Manceļa postilas pirmajā (MP 1, 298) un otrajā (MP 2, 19) daļā²⁶. Svarīgi pieminēt, ka abas reizes Postilā vārds parādās nevis tulkojumā, bet sprediķu daļā, un tas mudina domāt, ka šo leksēmu Fīrekers iespraudis, cenšoties pielāgot tekstu un rakstīt ļaudīm saprotamā valodā (kā *Mt 9,12* piemērā).

b.2. Dažreiz sinonīmiskus gadījumus grūti atšķirt no visparastākas konkretizācijas (1. un 2. piem.) vai variēšanas (2. piem.):

1. **Mt 9,11** gr. ὁ διδάσκαλος, lat. *magister*, vāc. *Meister*, la. *Kungs* (*Meifteris*)

²⁶ Tiesa, Manceļa perikopēs (LVM 1631) un vārdnīcā (ML 1638) šīs leksēmas nav.

Iespējams, ka šajā gadījumā leksēma la. *Kungs* ir konkretizēta kā *Meifsteris*. Tomēr, paskatoties abu leksēmu lietošanu visās perikopēs, redzams, ka blakus *Meistars* neatkarīgi no GR, V vai LB vienmēr ir arī *Kungs*, taču visās citās reizēs iekavās ir nevis *Meistars*, bet *Kungs* (*Meifsteri (Kungs) (Jņ 3,2)* utt.).

2. Mt 9,13	GR	<...> οὐ γὰρ ἤλθον καλέσαι <u>δικαίους</u> ἀλλ' ἁμαρτωλούς
	V	<...> non enim veni vocare <u>iustos</u> sed peccatores
	LB	<...> Jch bin komen die Sünder zur busse zu ruffen / vnd nicht die <u>Fromen</u>
	pFP	<...> Es efmu nahzis tohs Grehzineekus pee Grehku=Atfihfchanas aizinaht / in ne tohs <u>Taifnus</u> . (kas taifni fchkeetahs.)

Šajā pantā pFP esošais iespraudums no sinonīmiska īpašības vārda la. *Taifnus* atšķiras ar sintaktisko struktūru, tāpēc tas varētu būt uzskatāms par sintaktisko sinonīmu. Tomēr liekas, ka šeit svarīgāk ir tas, ka iespraudums konkretizē iepriekš pateikto – ne kas ir taisns, bet kas *šķietas*. Jāpiemin, ka šā panta struktūra sakrīt ar LB, bet ne ar V vai GR tekstu (sal. pasvītrotas vietas), taču pēc nozīmes atbilst V un GR (lat. *iustos* ‘taisnīgs’, gr. *δικαίους* ‘godīgs, taisnīgs’), jo LB te tulkots brīvāk – vāc. *Fromen* ‘dievbijīgs’.

3. Ef 4,12	GR	<...> εἰς οἰκοδομὴν <u>τοῦ σώματος</u> τοῦ Χριστοῦ
	V	<...> in aedificationem <u>corporis</u> Christi
	LB	<...> da durch der <u>leib</u> Christi erbawet werde
	pFP	<...> zaur ko (tas garrigs Nams) ta Draudfe Kriftus uhstaifita tohp

Ef 4,12 pantā Fīrekera ļoti skaidri balstās uz Lutera postulēto *doma pret domu* tulkojumu un netulko burtiski LB lietojamo (kam ir atbilstes arī V un GR) vāc. *der leib* ‘ķermenis, miesa’ nedz iespraudumā, nedz galvenajā tekstā, bet interpretē to kā la. (*tas garigs Nams*) vai *ta Draudfe*.

b.3. Trīs no paralēlismiem ir uzskatāmi par variantiem:

Jņ 15,20	GR	<...> εἰ τὸν λόγον μου ἐτήρησαν, καὶ τὸν ὑμέτερον τηρήσουσιν.
	V	<...> et vos persequentur si sermonem meum <u>servaverunt</u> et vestrum <u>servabunt</u>
	LB	<...> Haben sie mein wort <u>gehalten</u> / So werden sie ewers auch <u>halten</u> .
	pFP	<...> Ja tee mannu Wahrdu <u>turrejfchi</u> / (peejehmufchi) tad tee juhfu Wahrdu arri <u>turrehs</u> / (peejems.)

Šeit la. *turrejfchi* un *peejehmufchi* tiek lietoti kā varianti. Šim iespraudumam nav atbilstmju tulkojuma avotos, jo galvenajā tekstā esošajai leksēmai pilnīgi atbilst GR, V un LB (sk. pasvītrotās vietas).

Trešais iespraudums ir rakstības variants *Mt 20,20* pantā –
gr. Ζεβεδαιού, lat. *Zebedaei*, vāc. *Zebedei*, la. *Zebediufa* / (**Zebedihša**).

Analizējamās perikopēs šis antroponīms lietots tikai vienu reizi, kamēr pārējās perikopēs – četras. No šīm četrām pirmo reizi Fīrekers rakstījis la. *Zebedejuma* (*Lk 5,10*), pārējās trīs reizēs – la. *Zebediufa*, bet tāds rakstības variants, kas ir piemērā, lietots tikai vienu, pēdējo, reizi. Tādi nenostabilizējušies biblisko vārdu adaptācijas principi, kad vienam un tam pašam antroponīmam varēja būt vairāki rakstības varianti pat viena autora tekstā, bija raksturīga tā laikmeta autoru iezīme.

1.2.2. Apkopojot secinājumus par šo iespraudumu grupu, kam nav atbilstmju tulkojuma avotos, jāsaka, ka iespraudumu, kas sniedz papildu informāciju, un paralēlu iespraudumu daudzums nepārsteidz. Tas daļēji pamato agrāk izteikto Bērziņa (1938, 156) hipotēzi, ka Ādolfijs varēja iespiest perikopes bez pēdējās Fīrekerā redakcijas, tomēr, lai pilnīgi to apstiprinātu vai noliegtu, būtu nepieciešams veikt visu FP iespraudumu analīzi. Tādu iespraudumu daudzumu arī varēja ietekmēt gan Fīrekerā personiskais tulkošanas stils, gan tam laikmetam raksturīgas iezīmes.

1.3. Iespraudumi, kuru attieksmes pret tulkojuma avotiem grūti nosakāmas

1.3.1. Trīs iespraudumu (*Jes 11,5; Lk 22,24; Mt 2,18*), kas ir sinonīmiski pirms vai pēc tiem esošajām leksēmām, rašanās cēlonis nosakāms grūtāk. Tie varēja rasties gan dažādu tulkojuma avotu, gan mērķvalodas leksiskās sistēmas dēļ, tulkotājam meklējot īsto ekvivalentu.

1. Jes 11,5	V <...> et <u>fides</u> cinctorium renis eius
	LB <...> vnd der <u>Glaube</u> die gurt seiner Nieren.
	pFP <...> in ta <u>Tizziba</u> (Peetizziba) ta Johšta kahrt řaweems Melmeneems (řawahms Ihkřtims.)

pFP esošie la. *Tizziba* un *Peetizziba* šai gadījumā tiek dēvēti par derivatīvajiem variantiem²⁷. V un LB vārdiem lat. *fides* un vāc. *Glaube* ir vairākas nozīmes –

²⁷ Mūsdienu latviešu valodā šie vārdi uzskatīti par *paronīmiem* (vārdiem, kas skaniskās līdzības un daļējas morfēmiskā sastāva atbilstmes dēļ var tikt izmantoti valodā vai nu kļūdaini, vai kā kalambūri (Freimane 1993, 104–106)), bet ne *derivatīvajiem variantiem*. Ņemot vērā Fīrekerā laikmetu un leksiskās sistēmas attīstību tai laikā, t. i., jaunu vārdu meklējumus un veidošanu, tos pareizāk uzskatīt par variantiem. Vairāk par derivatīvo sinonīmu, variantu un paronīmu problemātiku valodniecībā sk. Freimane 1993, 115; Vaskelienē 2013.

‘ticība’ un ‘uzticība’, bet vārdam la. *Tizziba* ir tikai viena no šīm nozīmēm. Salīdzinot šo vietu ar oriģinālu ebreju valodā, kur ir *wəhā’əmūnā^h* ‘uzticība’, var teikt, ka Fīrekers meklējis jaunu vārdu, kam būtu ne tikai *ticības*, bet arī otrā – *uzticības* – nozīme. Tomēr, paskatoties to lietošanu visās FP, redzams, ka vārds *ticība* sastopams pat 36 reizes un divās no tām (citētājā un *Gal 5,22*) blakus ir iespraudums *pieticība* (visos gadījumos V ir lat. *fides* un LB – vāc. *Glaube*). Tas liecina, ka visticamāk tiešas atbildmes šim iespraudumam nav, tas radies gan V un LB lietotu leksēmu daudznozīmīguma dēļ, gan Fīrekeram gribot konkretizēt, lai vārds tiktu saprasts un interpretēts pareizi.

2. Lk 22,24	GR Ἐγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς <...> V facta est autem et <u>contentio</u> inter eos <...> LB ES erhub sich auch <u>ein Zanck</u> vnter jnen / <...> pFP TUr arri zehlehs <u>Bahrŕchana</u> / (kilda / Rafchana) Mahzeklu Starpâ <...>
--------------------	---

Šajā pFP pantā visas trīs atzīmētās leksēmas – la. *Bahrŕchana*, *kilda*, *Rafchana* – ir daļēji sinonīmi. Te pa daļai būtu iespējams ieraudzīt arī tulkojuma avotu ietekmi uz FP: gr. φιλονεικία ‘kilda’, lat. *contentio* ‘dzišanas; cīņa’, vāc. *ein Zanck* ‘kilda, strīds’, kuri ir ekvivalenti iespraudumā esošajai la. *ķilda*. Paskatoties Fīrekeru vārdnīcā (Fennell 1997), atklājas mazliet vairāk – la. *Bahrschana* tikusi tulkota kā vāc. *das zanken* (36. lpp.), la. *kilda* – kā *perlament, hader* (98. lpp.), la. *raht* – kā *regieren, zwingen* (203. lpp.). Tātad tikai pirmo leksēmu, kas atrodama galvenajā tekstā, Fīrekers tulko vāc. *das zanken*. Tāda vārdnīcā sniegta informācija mudina domāt, ka precīzākas leksēmas meklēšanu varēja ierosināt arī tulkojuma avoti, tomēr tas nav pietiekams arguments, jo citā FP vietā (*Gal 5,20*) vāc. *Zanck* (tai vietā lat. *contentio*, gr. ἔρις) tika tulkota kā la. *Reefchana*, bet vāc. *Hadder* (lat. *rixa*, gr. ἐριθεῖαι) kā la. *Bahrŕchana*. Tādējādi stingri noteikt rašanās cēloni nevar.

3. Mt 2,18	GR <...> Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελεν παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν. V <...> Rachel plorans filios suos et noluit consolari quia non sunt. LB <...> Rahel beweinete ihre Kinder und wollte sich nicht trösten lassen denn es war aus mit ihnen. pFP <...> Râéle apraud ƒa= wus Behrnus / in (ne warr noremdeetes) ne gribbahs eepreezinama: Jo tas ar teem pa Gallam bija.
-------------------	---

Šajā pantā la. *noremdeetes* un *eepreezinama* ir sinonīmi, taču leksēma iespraudumā varēja parādīties arī tulkojuma avotos esošu leksēmu dēļ – vāc. *trösten*, lat. *consolari*, gr. *παρὰκλήθηται* ‘mierināt, remdināt’. Tajās pašās iekavās esošai la. *ne warr* nav ekvivalenta nevienā citā avotā, jo GR, V un LB ir ‘negribēt’. Fīrekeras vārdnīcā (Fennell 1997, 204) atrodama tikai viena leksēma – la. *noremdeht*, kas tulkojama kā vāc. *zufrieden geben* ‘samierināties, būt mierā’.²⁸

1.3.2. Visi trīs gadījumi ir apšaubāmi un objektīvi tos iekļaut 1. grupā (iespraudumi, kam ir atbilsmes GR, V vai LB) nav pietiekamu argumentu. Katrā ziņā visos iespraudumos, kas ir sinonīmiski pirms vai pēc tiem esošajām leksēmām vai frāzēm, var būt gan daļēja tulkojuma, gan mērķvalodas iekšējas struktūras īpatnību ietekme, jo katrai valodai ir sava nozīmju sistēma, kam samērā reti ir absolūti ekvivalenti (ang. *absolute correspondence*) citā valodā (Nida, Taber 1982, 19–22). Šādu iemeslu dēļ tulkošanas teorijā parasti tiek atzīmēts, ka tulkotājiem vajadzētu meklēt nevis absolūto, bet *vistuvāko* dabisko ekvivalentu (ang. *the closest natural equivalent*; Nida 1961, 12–13; 1975, 33).

2. Secinājumi

1. No 183 oriģinālajiem Fīrekeras perikopju pantiem 35 atrodami iespraudumi. Kopā šajos pantos ir 40 iespraudumi, ko pēc attieksmēm pret tulkojuma avotiem var iedalīt trijās lielās grupās:

- i) iespraudumi, kam ir tiešas atbilsmes iespējamajos tulkojuma avotos, t. i., GR, V vai LB. Tādu kopā ir 10 (25%). Četri ir tādi, kam ir atbilsmes V un / vai GR, bet tādi, kam LB, ir 3. Vēl 3 iespraudumiem ir atbilsmes visos trijos pētāmajos tulkojuma avotos.
- ii) iespraudumu, kam nav atbilsmju iespējamajos tulkojuma avotos, ir visvairāk – 27 (67,5%). Tie būtu dalāmi vēl sīkāk:
 - a) iespraudumu, kas sniedz jaunu papildu informāciju, ir 13 (32,5%). Visbiežāk (12x) tie radušies perikopes žanra specifikas un konteksta pieprasītas papildināšanas dēļ. Viens piemērs šai grupā uzskatāms par vispārināšanas gadījumu.
 - b) iespraudumu, kas ir paralēli pirms vai pēc tiem esošām leksēmām, ir 14 (35%). Lielākoties (8x) tie ir sinonīmi, trīs interpretējami divējādi un vēl trīs ir varianti.

²⁸ Jāpiemin, ka vārdnīcā ir arī vārda la. *noremdeht* pamatvārds *remdeht*, kas ticis tulkots mazliet plašāk – vāc. *trösten* ‘mierināt’, *stillen*, *zu frieden stellen* ‘apmierināt’.

iii) iespraudumi, kuru attieksmes pret tulkojuma avotiem grūti nosakāmas, ir 3 (7,5%). Tie interpretējami divējādi – varēja rasties gan dažādu tulkojuma avotu, gan mērķvalodas leksiskās sistēmas dēļ.

2. Pētot iespraudumus, atklājās Fīrekera tulkošanas iezīmes: viņš tulkojis diezgan brīvi, lai gan parasti iekavās iespraudis arī burtiska tulkojuma ekvivalentu (sal. *Kol 3,21; Apd 1,26*). Neapšaubāmi, Fīrekera ļoti labi prata latviešu valodu, tādēļ tulkojumā ir daudz sinonīmu un leksisku variantu. Tā izpaužas pūles Bībeles tekstu padarīt dzīvāku un dzimtās valodas lietotājiem saprotamāku (sal. *Mt 24,51; Mt 9,12*).

3. Pēc šīs īsās analīzes var secināt – tam, ka Fīrekera perikopēs lietoti iespraudumi, ir vairāki iemesli: a) žanra īpatnības (perikopes ir izvilkumi), b) valodu struktūras atšķirības (sal. sinonīmiski gadījumi), c) vairāki tulkojuma avoti un to savstarpējās atšķirības (Fīrekera rediģēja Lutera brīvāk iztulkotās vietas, sal. *Jes 11,5; Mt 9,13*) un d) autora personiskais tulkošanas stils (dažu variantu lietošana blakus). Tomēr, lai precīzi pateiktu, kurš no tiem dominē, kādas likumsakarības parādās (kādos gadījumos, cik bieži utt.), būtu jāveic visu FP iespraudumu analīze.²⁹

INSERTIONS OF THE ORIGINAL VERSES IN THE PERICOPES OF THE BOOK *Vermehretes Lettisches Handbuch (1685)*

Summary

This article deals with insertions in the original pericopes and verses translated by Christopher Fūrecker (further – pFP) which were published by Heinrich Adolphi in his book *Vermehretes Lettisches Handbuch* (further – VHL) in 1685. The term *original verses* denotes those verses which were published for the very first time in Latvian in the VHL, i.e. they cannot be found in any other Latvian Protestant texts printed before 1685. This selection is based on the assumption that those original verses may best reflect the origin of insertions, as they could not be influenced by prior Latvian texts.

In 183 original verses that are included in the pFP, there are a total of 40 insertions, i.e. texts between brackets (e.g. *aftoni Zilweki (isglahti) paturreti*), which do not have formal equivalents in the potential sources of translation which are the New Testament

²⁹ Ļoti pateicos prof. habil. dr. Pēterim Vanagam par noderīgiem padomiem, ko viņš sniedzis, rakstot šo rakstu.

in Ancient Greek (further – GR), the Vulgate (further – V) and Luther's Bible in German (further – LB). Considering the potential sources of translation, these insertions can be divided into three groups:

- 1) *Insertions which have equivalents in potential sources of translation, i.e. GR, V or LB.* This group consists of 10 (25%) insertions: 3 of them have equivalent in all potential sources, the other 3 – just in LB and the last 4 – just in GR and V.
- 2) *Insertions which have no equivalent in GR, V or LB.* This group is the largest – 67.5%. All insertions which included in this group are divided into two subgroups: a) insertions which convey new additional information (32.5%; usually the reason for their appearance is the terse style of the pericope) and b) parallel insertions (35%). The latter are influenced by differences in the structure of the source language and target language, several sources of the translation, or the personal style of the translator.
- 3) *Insertions which relation to sources is hard to define.* There are three such insertions (7.5%). They can be influenced by differences in the lexical structure of the source and target language as well as potential sources of translation.

Also this article data (especially parallel insertions) partly confirm L. Bērzīņš's hypothesis, that H. Adolphi may have printed a draft of the VHL without the last Fürecker edition. However, all pericopes with insertions much be analyzed in order to confirm this hypothesis.

AVOTI

FP – *Vermehretes Lettisches Hand-buch <...> außgefertiget von Henrico Adolphi*, Mitau: George Radezky, 1685.

GR – Jaunā Derība: Nestle-Aland (ed.), *Novum Testamentum Graece*, 28th revised edition, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2008. (Citēts no: <http://www.academic-bible.com/en/online-bibles/novum-testamentum-graeca-na-28/read-the-bible-text/>); Vecā Derība: Rahlfs-Hanhart (ed.), *Septuaginta*, 2nd revised edition, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1979. (Citēts no: <http://www.academic-bible.com/en/online-bibles/septuagint-lxx/read-the-bible-text/>).

LB – [Martin Luther], *Biblia: das ist: die gantze Heilige Schrift deutsch*, Wittenberg, 1545. (Citēts no: <http://lutherbibel.net/>).

LVM – *Lettisch Vade mecum <...> Durch Georgium Mancelium*, Riga: Gerhard Schrödern, 1631. Citēts no: http://www.korpuss.lv/senie/static/Manc1631_LVM.html (pārbaudīts 2015-05).

ML – *Lettus, Das ist Wortbuch <...> Durch Georgiom Manceliom*, Riga: Gerhard Schrödern, 1638. Citēts no: http://www.korpuss.lv/senie/static/Manc1638_L.html (pārbaudīts 2015-05).

- MP – *Lang-gewünschte Lettische Pof till <...> Verfertigt durch Georgium Mancelium*, Riga: Gerhard Schröders, 1654. Citēts no:
1. daļa: http://www.ailab.lv/senie/static/Manc1654_LP1.html (pārbaudīts 2015-05).
2. daļa: http://www.ailab.lv/senie/static/Manc1654_LP2.html (pārbaudīts 2015-05).
3. daļa: http://www.ailab.lv/senie/static/Manc1654_LP3.html (pārbaudīts 2015-05).
V – *Biblia Sacra Iuxta Vulgatam Versionem*. Citēts no: *BibleWorks7*, red. – R. Weber, B. Fischer, J. Gribomont, H. F. D. Sparks.
Vermehrtes Lettisches Hand-buch <...> außgefertiget von Henrico Adolphi, Mitau: George Radezky, 1685.

LITERATŪRA

- Adamson Sylvia 2007, Synonymia: or, in other words, in Sylvia Adamson, Gavin Alexander, Katrin Ettenhuber (Hgg.), *Renaissance Figures of Speech*, Cambridge: Cambridge University Press, 17–35.
- Ambrasas-Sasnava Kazys 1978, *Vertimo mokslas*, Vilnius: Mokslas.
- Ambrasas-Sasnava Kazys 1984, *Vertimo tyrinėjimai*, Vilnius: Mokslas.
- Barchudarov 1975 – Леонид Степанович Бархударов, *Язык и перевод*, Москва: Международные отношения, 1975.
- Bērziņš Ludis 1928, Kristofors Fūrekers un viņa nozīme latviešu literatūrā, *Filologu Biedrības Raksti* 8, 145–224.
- Bērziņš Ludis 1939, Ernsts Gliks tulkotāja darbā, *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 2, 149–161.
- Ebertshäuser Rudolf 2006, Wortgetreu oder „kommunikativ“ – welche Übersetzungsart ist für die Bibel richtig?, in Idem, *Gottes Wort oder Menschenwort? Moderne Bibelübersetzungen unter der Lupe*, Oerlinghausen: Betanien.
- Fennell Trevor G. 1997, *Fūrecker's dictionary: the first manuscript*, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- Freimane Inta 1993, *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*, Rīga: Zvaigzne.
- Hock Wolfgang 2012, Untersuchungen zu Daukšas Postille – I. Doppelungen, *Archivum Lithuanicum* 14, 9–98.
- Kavaliūnaitė Gina 2003, *Samuelio Boguslavo Chylynskio Naujojo Testamento vertimo santykis su originalais*, Humanitarinių mokslų daktaro disertacijos rankraštis, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas.
- Kazakėnaitė Ernesta 2012, *Knygos „Kurzemes rokasgrāmata“ (1685) perikopių šaltiniai*, Bakaluro darbo rankraštis, Vilniaus universitetas.
- Kazakėnaitė Ernesta 2014, *Kristoforo Fiurekerio išverstos perikopės (1685) ir galimi jų šaltiniai*, Magistro darbo rankraštis, Vilniaus universitetas.
- Kruopas Jonas 1960, Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo (1595) kalboje, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 223–256.

- Laua Alise 1981, *Latviešu leksikoloģija*, Rīga: Zvaigzne.
- LEV – Konstantīns Karulis, *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* 1–2, Rīga: Avots, 1992.
- LKV – A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers (red.), *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 5 *Fabriku evakuācija-Gonadas*, Rīga: A. Gulbja apgādībā.
- LVV – Latviešu valodas vārdnīca internetā: <http://www.tezaurs.lv/lvv/> (pārbaudīts 2015-05).
- Nida Eugene A. 1961, *Bible translating*, London: United Bible societies.
- Nida Eugene A. 1975, *Language structure and translation*, Stanford: Stanford University Press.
- Nida Eugene A., Charles R. Taber 1982, *The theory and practice of translation*, Leiden: E. J. BRILL.
- Ozols Arturs 1965, *Veclatviešu rakstu valoda*, Rīga: Liesma.
- Palionis Jonas 1999, *Kalbos mokslo pradmenys*, Vilnius: Jandrija.
- Sakamoto Yoshiyuki, Tetsuya Okamoto 1982, Lexical parallelism in text structure determination and content analysis, in J. Horecky (ed.), *COLING 82: Proceedings of the Ninth International Conference on Computational Linguistics*, 339–344.
- Schneiders Hans-Wolfgang 2012, Luthers Sendbrief vom Dolmetschen – Ein Beitrag zur Entmythologisierung, *Journal of Translation and Technical Communication Research* 5(2), 254–273.
- Schreiber Michael 1993, *Übersetzung und Bearbeitung: zur Differenzierung und Abgrenzung des Übersetzungsbegriffs*, Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Sīlis Jānis, Tamāra Zālīte 1984, *Basic problems of translation theory*, Rīga: LVU.
- Straubergs Jānis 1943, Kā noritēja Bībeles tulkošanas darbs, *Izglītības Mēnešraksts* 9, 197–200.
- Vanags Pēteris 2008, Latvian texts in the 16 and 17 centuries: beginnings and development, in Kristiina Ross, Pēteris Vanags (eds.), *Latvian texts in the 16th and 17th centuries: beginnings and development, common roots of the Latvian and Estonian literary languages*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 173–197.
- Vaskelienė Jolanta 2013, Darybinių sinonimų, darybinių variantų ir paronimų panašumai bei skirtumai, *Žmogus ir žodis* 1, 206–214.
- Veidemane Ruta 1968, Leksiskie sinonīmi un to stilistiskās funkcijas, in Daina Zemzare (red.), *Latviešu leksikas attīstība*, Rīga: Zinātne, 87–117.

Ernesta KAZAKĒNAITE
 Vilniaus universitetas
 Universiteto g. 5
 LT-01513 Vilnius
 Lithuania
 [e.kazakenaite@gmail.com]